

Федором Михайловським. Про найменшу дочку Марію вдалось ідентифікувати тільки дату народження – 08.06. 1919 р.

Підсумки. Через передчасну смерть дідусів, бабусь та батька найближча родина командира УПА-Північ Дмитра Клячківського поріділа, але результати невеликої генеалогічної розвідки свідчать про набагато більше коло близьких родичів командира.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Державний архів Тернопільської області. – Ф. **Р-3429**. – Оп.3. – Спр. 2312.
2. Там само. – Ф.Р– 3572. – Оп.2. – Спр. 485, 486, 487, 488, 490, 551, 552, 1484, 1485, 1483.
3. Там само. – Ф.487. – Оп.1. – Спр. 110, 111, 1009.

УДК 37.016:94(477)

Пометун Олена Іванівна,
доктор педагогічних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу
суспільствознавчої освіти Інституту
педагогіки НАПН України, м. Київ

ЯК ПРАЦЮВАТИ З ЕЛЕКТРОННОЮ ВЕРСІЄЮ ПІДРУЧНИКА З ІСТОРІЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ У П'ЯТОМУ КЛАСІ

Вже другий рік поспіль в умовах війни і браку коштів на видання підручників учні 5-х класів, на жаль, учителі та учні позбавлені можливості працювати з паперовими підручниками, маючи лише електронні копії. Така ситуація значно ускладнює навчання п'ятикласників, адже діти цього віку потребують колективного читання текстів, активного фронтального опрацювання всіх компонентів підручника, моментального зворотнього зв'язку з боку вчителя під час утруднень з орієнтацією в тексті чи нерозумінням тексту, допомоги вчителя в самоорганізації навчання протягом уроку, детальних інструкцій, постійного урізноманітнення навчальної діяльності та ін.

До цього додаються проблеми з відсутністю у значної кількості учнів комп'ютерів чи планшетів із екраном, на якому можна побачити хоча б збільшену сторінку підручника цілком. За нашими опитуваннями, більшість

учнів працює зі смартфонами, а це означає, що вони можуть побачити лише дрібне зображення фрагменту сторінки навчальної книги.

Все це доповнено умовами онлайн навчання, коли урок обмежений 25-30 хвилинами, а контакт із дітьми, навіть за наявності стабільного інтернету, ускладнюється самою дистанцією між вчителем і учнем, браком живого спілкування, емоційно-комунікативного зв'язку між ними та окремого учня з іншими.

Очевидно, що для уникнення різкого зниження якості навчання необхідною є спеціальна методика, що може хоча б частково нівелювати (знизити негативний вплив) названих вище чинників. Спробуємо визначити деякі характеристики, методи/ прийоми/ засоби навчання, що є адекватними реальним умовам навчання п'ятикласників.

Насамперед зазначимо, що, обираючи підручник для роботи з п'ятикласниками, варто зосередити увагу на тих варіантах навчальної книги, які є навчальними комплектами, коли до навчальної книги – ядра комплекту додані цифрові додатки, де реалізуються різнорівневі системи навчальних вправ та завдань для контролю й оцінювання навчальних досягнень. Лише такий комплект може задовольнити потреби учнів і вчителів за дистанційного навчання насамперед орієнтованість освітнього процесу на індивідуальну роботу учня та його самонавчання. До речі, такий підхід було задекларовано ще у Законі України «Про освіту», де вказано, підручник – вид навчальної літератури, складовою якого є інтерактивний електронний додаток [2].

Візьмемо для прикладу підручник із інтегрованого курсу «Досліджуємо історію і суспільство» для 5-го класу [1], до якого існує цифровий додаток, що містить:

- 1) електронний робочий зошит (може бути роздрукований на папері у вигляді робочих аркушів на кожен урок);
- 2) зошит із оцінювання зі спеціальними завданнями/запитаннями для само/взаємооцінювання учнів на кожному уроці;

3) підбірку відеофрагментів із інструкціями для вчителів щодо їхнього використання для більш ніж 80% уроків курсу;

4) матеріали для вчителя: методичні рекомендації, модельну програму та календарно-тематичне планування.

Дослідження досвіду вчителів пілотних шкіл у 2021/2022 навчальному році і шкіл, які у 2022/2023 рр. викладали цей курс, дозволяють зробити певні висновки і узагальнення щодо методики опрацювання пропонованих матеріалів на уроках. Викладемо їх тезово.

1. Ключовим складником комплекту залишається підручник у цифровому форматі, яким мають бути забезпечені всі учні. Електронна версія підручника реалізує зміст громадянської та історичної освіти у 5-му класі відповідно модельній програмі курсу «Досліджуємо історію і суспільство». Натомість інші складники комплекту мають інструменти його опанування, що розширюють відповідно й функції підручника.

2. Оскільки підручник не розрахований на те, щоб бути єдиним джерелом знань, то він стає навігатором для учня. Зокрема, в асинхронному режимі за відсутності безпосереднього спілкування, саме підручник є своєрідним комунікаційним хабом учителя і учня. Він дозволяє забезпечити певну системність засвоєння матеріалу учнем і первинну перевірку такого засвоєння у самостійній роботі навіть за ускладнення комунікації учасників освітнього процесу. З іншого боку, забезпечуючи такі якості комунікації як проблемність, діалог, дискусія, підручник для дистанційного навчання містить вбудовані засоби сучасних комунікацій (наприклад, технології QR-кодів, активні посилання тощо).

3. Підручник може і повинен використовуватись і під час онлайн уроку для читання частини нового матеріалу. Більшість учнів, на думку вчителів, потребує тексту на екрані (його потрібний фрагмент виводиться на екран за допомогою спеціальних електронних «дошок», які працюють як звичайна дошка. Спосіб читання учнів по черзі (по абзацах чи з коментарями, чи в групах по колу) визначає вчитель. Найбільш активізуючими є різні техніки

спрямованого читання. Такий самий підхід використовується і для читання документів чи інших додаткових текстів.

4. Так само можуть опрацьовуватись ілюстрації підручника та або додаткові візуальні джерела, які виводяться на екран за допомогою наприклад, цифрових сервісів онлайн-дошок є [https:// jamboard.google.com/](https://jamboard.google.com/) та <https://miro.com/app/>. Зрозуміло, що демонстрація візуального джерела потребує його аналізу учнями, для чого використовуються запитання і завдання підручника, що також виводяться на загальний екран у збільшеному вигляді.

5. Підручник містить диференційовані інструменти контролю та самоконтролю рівня сформованості в учнів умінь і навичок як основи ключових компетентностей у вигляді спеціальних завдань і запитань. Вони розташовані після кожного параграфу і можуть забезпечити це завдання на певному мінімальному рівні для всіх учнів.

6. Для учнів 5 класу за санітарними нормами час безперервної роботи з комп'ютером становить максимум 20 хвилин. Цей час вчитель може використовувати для синхронної взаємодії (онлайн) – для пояснення або загального огляду матеріалу навчального заняття, практичного закріплення вивченого, застосування інтерактивних прийомів навчання, перевірки результатів навчання тощо. Цей час можна розподілити на кілька етапів: читання підручника або перегляд відео з новим для учнів змістом, виконання практичних завдань, наприклад з допомогою он-лайн тренажера (Google-форма чи додаток <https://learningapps.org/> або <https://quizlet.com/>) для розуміння того, наскільки добре діти опанували цю тему. Причому важливо не перевантажувати завданнями, достатньо запропонувати виконати 1-2 завдання.

7. Решту часу навчального заняття – 25 хвилин – вчитель організовує роботу в асинхронному режимі, тобто офлайн, без комп'ютера. Учні можуть виконувати вправи у робочому зошиті, працювати з текстом і завданнями у підручнику, виконувати творчі завдання тощо. Також наприкінці заняття вчитель може повернутися до режиму відеоконференції (для обговорення

виконаних завдань, рефлексії, роботи з електронною освітньою платформою тощо).

8. Практикою доведено, що найкращі результати у навчанні учнів мають вчителі, які дотримуються правила: «мінімум пояснень, максимум інтерактиву», що реалізується через використання відеоматеріалів і підручника з урахуванням можливостей (розмір, темп сприйняття та ін.) учнів, поєднанням цифрових завдань (із застосуванням не більше як 2-3 вебсервісів) та роботи з паперовими зошитами і обов'язковим супроводом кожного виду активності учнів чіткими інструкціями щодо діяльності.

Підсумовуючи зазначимо, що такий підхід до викладання історії та громадянської освіти безумовно є більше складним для більшості вчителів і потребує від них нових знань і навичок. У цьому мають допомогти різні форми професійного розвитку педагогів. Проте й науковцям і розробникам підручників/експертам, які їх оцінюють варто врахувати реалії сьогодення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Пометун О., Малієнко Ю., Ремех Т. Досліджуємо історію і суспільство. Підручник інтегрованого курсу для 5 класу закладів заг. сер. освіти. К.: Видавничий дім «Освіта», 2022. URL: https://pidruchnyk.com.ua/1675-_doslid_istoriyi_pometun.html
2. Закон України «Про освіту». №2145-VIII від 05.09.2017. Розд.1, ст. 1, п. 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19?find=1&text>

УДК 37.012:091.313

Ремех Тетяна Олексіївна,
кандидат педагогічних наук, старший
дослідник, завідувачка відділу
суспільствознавчої освіти Інституту
педагогіки НАПН України, м. Київ

ПРОЄКТНА ДІЯЛЬНІСТЬ УЧНІВ НА УРОКАХ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «ДОСЛІДЖУЄМО ІСТОРІЮ І СУСПІЛЬСТВО»

У модельній навчальній програмі інтегрованого курсу «Досліджуємо історію і суспільство» (5–6 класи) запропоновано виконання учнями навчальних проєктів (індивідуально/в групах). Цей вид діяльності важливий як